

maar om te voorkomen dat bijvoorbeeld negentiende-eeuwse antropologen als Vanderkindere en Houzé, die alleen beweren dat er verschillende rassen bestaan, op één hoop gegooid worden met de ranzige politici die daar een politiek van uitsluiting, onderdrukking of vernietiging op baseren. Een nadeel is wel dat de twee termen hetzelfde klinken. (Een lezing geven over dit verschil wordt dan wel heel moeilijk.)

Verder is onderscheid in de praktijk niet waterdicht gebleken. Waren de zuidelijke blanken in de Verenigde Staten met hun *separate but equal*-benadering geen racisten? Was apartheid geen racisme? Een ander sleutelbegrip, nationalisme, vertoont eenzelfde dubbelzinnigheid en daar blijkt het een *voordeel* dat we de dubbelzinnigheid die het in de praktijk blijkt te hebben niet onzichtbaar maken door twee termen te gebruiken. Tenslotte, het onderscheid is enigszins futiel omdat de echte onduidelijkheid niet schuilt in het al dan niet bestaande verschil tussen 'rassisme' en 'racisme', maar in het feit dat het rasbegrip zo makkelijk overloopt in al even ongrijpbare woorden uit hetzelfde semantische veld, zoals stam, volk, natie, cultuur en etnische, of zoals men vroeger zei volksgemeenschap. Men kan volbloed racist zijn zonder ook maar een keer het woord 'ras' in de mond te nemen. (Dat rechtvaardigt de opname van het artikel over de Russische 'ziel', want dat is nog zo'n woord uit de verdekt racistische groep.)

Hoewel iedereen zal beamen dat de geschiedenis van het rasbegrip een belangrijk onderwerp is, wordt dat merkwaardig genoeg uit de bundel zelf niet direkt duidelijk. De auteurs concluderen dat in België het rasbegrip tweemaal tot bloei kwam. Eerst was dat in de late negentiende eeuw, toen het een duidelijk fysisch-antropologische onderbouwing leek te hebben. (Dat men daar rond 1900 op terugkwam, had overigens geen effect op het gebruik van het begrip in populaire of marginale literatuur.) Later was dat in de jaren dertig, toen het nationaal-socialistische gebruik van het begrip in Duitsland ook enkele (radicale en vooral Vlaamse) auteurs in België bleek te inspireren. Maar uitbundig is die bloei nooit geweest en de indruk die na lezing achterblijft is vooral dat hier een onderwerp aan de orde is gesteld dat voortdurend weigert echt belangrijk te worden. De eugenetica heeft nooit veel voorgesteld, de antropologen zijn spoedig teruggekomen op hun idee dat er in België twee rassen bestonden (langschedelige Germanen oftewel Vlamingen en kortschedelige Kelten oftewel Walen). Op toogdagen van de Waalse beweging werd deze antropologische eigenheid van het Waalse volksdeel zelfs door mensen uit eigen kring ontkend en de katholieke kerk heeft altijd afstand bewaard tot het racisme (dat als uiting van materialistisch denken ook te 'modern' was).

Veel interessanter is echter dat een volledige en ondubbelzinnige afwijzing van het rasdenken zelden werd vernomen. Ook katholieke auteurs en vooral zij lieten altijd nog wel ruimte voor iets dat er op leek. Zo is er het voorbeeld van een essentialistisch nationalisme waarin het Vlaamse volk een aangeboren religieuze en christelijke inslag werd toegeschreven. Het natuurrechtsdenken van Thomas van Aquino bood hier nog onverwacht uitkomst. De wortel van het kwaad, zo maakt Marnix Beyen in zijn fundamentele bijdrage duidelijk, ligt niet in het expliciete racisme, maar in elk essentialistisch groepsdenken. Zolang dat opgeld doet, zullen mensen altijd ontvankelijk blijven voor nieuwe vormen van racisme.

K. van Berkel

J. Eijt, *Zorgen in Gods naam. Ursulinen van Bergen 1898-1998* (Hilversum: Verloren, 1998, 381 blz., f49,-, ISBN 90 6550 588 1).

Op 8 juli 1998 bestond de congregatie van de zusters ursulinen van Bergen honderd jaar. Dit vormde de aanleiding voor het bestuur om José Eijt, die reeds verschillende publicaties over

het religieuze leven in Nederland op haar naam heeft staan, als historisch onderzoeker aan te stellen. Eijt kreeg de opdracht de geschiedenis van de congregatie te bestuderen. Het resultaat is deze jubileumuitgave.

Hoewel volgens Eijt de belangstelling onder (kerk)historici voor leven en werken van religieuzen toeneemt, werd tot voor kort aan de geschiedenis van vrouwelijke religieuzen slechts beperkt aandacht besteed. Vooral de wijze waarop zusters hun kloosterleven hebben ervaren en beleefd, is een aspect van de *histoire religieuse* dat tot op heden onderbelicht is gebleven. Met deze 381 pagina's tellende studie over de ursulinen van Bergen is daar nu verandering in gekomen.

Ondanks dat Eijt voor haar onderzoek verschillende archieven ter beschikking stonden, was ze voor informatie over dit 'vergeten' aspect, evenals voor gegevens over de huishoudelijke zorg binnen de congregatie, hoofdzakelijk aangewezen op gesprekken en interviews met zusters. Historici gebruiken uit interviews verkregen informatie doorgaans om lacunes in schriftelijke bronnen op te vullen. Eijt beschouwt deze mondelinge bronnen, mits omzichtig behandeld en in hun juiste context geplaatst, als een bruikbaar alternatief, waar schriftelijke bronnen ontbreken. Op één hoofdstuk na, openen alle hoofdstukken met een groepsportret; hierin gaan zusters in op het thema dat in het betreffende hoofdstuk centraal staat. Elk hoofdstuk wordt met een individueel portret afgesloten.

In *Zorgen in Gods naam* staat zorg van en door vrouwelijke religieuzen centraal. Zorg voor zichzelf, voor de kloostergemeenschap en voor anderen; de ursulinen van Bergen waren onder andere werkzaam in het onderwijs, de zwakzinnigenzorg en de missie. De gehele periode 1898-1998 kan als een lange termijnproces van vernieuwing en modernisering worden gezien. Binnen dit moderniseringsproces onderscheidt Eijt drie fasen: van 1898 tot circa 1950, van 1950 tot 1978 en van 1978 tot heden.

De zusters hadden allen voor het kloosterleven gekozen, omdat ze zich aangetrokken voelden tot God, ze waren de 'Bruiden van Christus'. Door zelfheiliging en door heiliging van andere mensen, trachtten de zusters ursulinen aan de belangrijkste doelstelling van de congregatie te voldoen: God in deze wereld de hoogste eer geven. Hiervoor dienden zij alle wereldse onvolmaaktheden af te schudden. Het sleutelwoord was 'zelfonthechting'. De eigen wil, verlangens en initiatieven moesten losgelaten worden, evenals contacten met familie, vrienden en kennissen. Onveranderlijke gedragsvoorschriften, geestelijke oefeningen en kloosterlijke gebruiken bepaalden nu het dagelijks leven.

Stagnatie in het aantal roepingen, een nieuwe, minder plooibare, generatie zusters, uittredingen en vergrijzing waren enkele van de factoren waardoor men zich van het traditionele uniforme, van de wereld afgekeerde model afwendde. De tweede fase werd dan ook gekenmerkt door pluriformiteit, persoonlijke vrijheid en meer wereldgerichtheid. De zusters moesten weer proberen zichzelf te worden, weer burgerkleding gaan dragen, zich ontplooiën, tussen de mensen gaan wonen en verantwoordelijkheid leren dragen. Bezinning op eigen identiteit, en herbezinning op de oorsprong van hun religieus leven kenmerken de derde en laatste fase: 'Tot op de dag van vandaag gaan aanpassing, bezinning en vernieuwing binnen het religieuze leven voort in een voortdurende wisselwerking met kerkelijke en maatschappelijke omgeving', aldus Eijt.

De veranderingen kwamen vooral hard aan voor de zusters die in de kloosterlijke huishouding werkten. Deze vrouwen, die over het algemeen weinig of geen opleiding hadden genoten, werden nu gestimuleerd, een baantje 'buitenshuis' te zoeken. De schrijfster wijst erop, dat de verantwoordelijkheden en taken binnen de kloostergemeenschap, evenals in het traditionele gezin, strikt gescheiden waren. De huishouding behoorde tot het 'vrouwelijke' domein, werk

buitenshuis, het 'mannelijke' domein, behoorde toe aan de onderwijzusters. Waar de taken van de zusters ook lagen, binnen of buiten de kloostermuren, in Nederland of in Afrika, overal moest zeer hard gewerkt worden. Zorg door religieuzen, stelt Eijt, heeft een actieve en een contemplatieve kant. Dit tweede aspect van zorg kwam echter, door de lange en zware werkdagen waarmee de zusters in het dagelijks leven werden geconfronteerd, nogal eens onder druk te staan: 'Die relatie met God, het avontuur met God, daar kwam weinig van terecht. Het was alsmáar werken', vertelde een van de geïnterviewde zusters.

Zorgen in Gods naam. Ursulinen van Bergen 1898-1998, is een met veel kennis van zaken geschreven boek. Naast de levensverhalen van de zusters is er ruime aandacht voor de geschiedenis en ontwikkeling van de congregatie, het onderwijs, de zwakzinnigenzorg en de missie. In haar streven om zowel de 'zakelijke' ontwikkelingen als de ervaring en beleving van zusters recht te doen, is de schrijfster uitstekend geslaagd.

Rita Hooijschuur

J. Bruggeman, A. Camijn, *Ondernemers verbonden. WO Jaar centrale ondernemingsorganisaties in Nederland* (Wormer: Inmerc, 1999, 304 blz., f69,50, ISBN 90 6611 296 4).

De hier besproken studie over wording en ontwikkeling van de centrale belangenorganisaties van ondernemers in Nederland, kent als aangrijpingspunt de oprichting door Twentse ondernemers in 1899 van de 'Vereeniging van Nederlandsche werkgevers' (VNW). Hoewel dus sprake is van een jubileumboek, betekent het 'uitbesteden' van het historisch onderzoek aan het Centrum voor bedrijfsgeschiedenis van de Erasmus Universiteit Rotterdam, dat de georganiseerde werkgevers een 'objectieve' wetenschappelijke beschouwing op prijs moeten hebben gesteld. Ofschoon de auteurs er niet altijd in slagen een zekere partijdigheid te vermijden, kan toch gesproken worden van een waardevolle bijdrage aan onze kennis van dit, zeker in vergelijking met de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging, nog veel te weinig ontgonnen terrein. Tegen de achtergrond van de 'sociale kwestie' en de ermee verbonden opkomst van een socialistische en confessionele arbeidersbeweging, schetsen de auteurs op voortreffelijke wijze het ontstaan van de al evenzeer verzuilde ondernemersverbonden. Een groot deel van het boek behandelt de reacties van werkgevers en hun belangenorganisaties op maatschappelijke spanningen, op de golfbeweging der economie, op het optreden van de georganiseerde arbeidersbeweging en de houding van de overheid met betrekking tot het economische en politieke krachtenveld.

De inleidende schets van de studie gaat in op de economische en sociale ontwikkeling van ons land en van het daarmee verbonden sociaal overleg in de lange periode van 1850 tot heden. Deze introductie legt niet alleen op heldere wijze verantwoording af van de opzet van de studie, maar omvat tevens een interpretatieve samenvatting van het historische verhaal dat volgt en dat uiteenvalt in twee grote thematische velden, elk op zich opgedeeld in een drietal hoofdstukken. Het eerste omvattende thema doet nauwgezet verslag van het ontstaan van de verzuilde werkgeversorganisaties, hun verdere wederwaardigheden en tenslotte hun opheffing in 1995 met de oprichting van de vereniging VNO-NCW, de gefuseerde organisatie der neutrale en confessionele ondernemersverbonden. Hoewel dit thema een overheersend beschrijvend karakter heeft, ontbreken meer interpretatieve elementen allerminst. Dit betreft bijvoorbeeld de weergave van de initiële afkeer van werkgevers en werkgeversorganisaties van 'staatsdirigisme' en hun geleidelijke erkenning van de noodzaak tot (een zekere) betrokken-